

Mozaik Sanatının Güncel Yüzü: Flacking İstanbul Örnekleri

The Current Face of Mosaic Art: Flacking Istanbul Examples

A. Gülçin URAL*

(Received 13 August 2024, accepted after revision 01 October 2025)

Öz

Fransız sanatçı Ememem, 2016 yılında Lyon kentinde sanat eserlerini üretmeye başlayan anonim bir sanatçıdır. Kimliği bilinmeyen sokak sanatçısı kaldırımları bir bakıma mozaik sanatı ile süsleyerek ya da yamayarak mozaik sanatına güncel bir bakış açısı getirmiştir. İleri dönüşüm, sokak sanatı, mozaik sanatı gibi çeşitli alanların birleşimini ifade edecek şekilde geliştirdiği 'flacking' terimi giderek yaygınlaşmakta ve yerel belediyelerin de dikkatini çekmektedir. Bu çalışmanın amacı çok eski bir sanat dalı olan mozaik sanatının güncel terimlerden türetilmiş bir yüzü olan flacking sanatını tartışmaya açmaktır. Kapsam olarak İstanbul'dan örnekler bulmaya çalışılarak, yurtdışı örnekleri ile karşılaştırılacaktır. Çalışma; mozaik sanatını canlandırmak, yurdumuzdaki örneklerle akademik bir bakış açısı getirmek; İstanbul'daki güncel bu denemeleri literatürde kayıt altına almak bakımından önemli görülmüştür. Yöntem olarak nitel araştırma yöntemlerinden genel tarama modeli kullanılarak hem mozaik sanatının tarihine dair hem flacking terimine dair literatür ve fotoğraf taraması yapılmıştır. Ardından gözlem ve fotoğraflama yöntemleri ile kapsama dahil olan sanat denemeleri araştırılmıştır. Maltepe ve Kadıköy'de bu terime karşılık gelen örneklerle rastlanmıştır. Sonuç bölümünde ise flacking sanatının yurtdışı ve İstanbul örnekleri sanatsal ve işçilik bazında karşılaştırılmıştır. Dünya genelindeki örnekler, mozaik sanatının kamusal alanda nasıl etkileyici ve anlamlı projelere dönüştürülebileceğini göstermektedir. Ancak ülkemizde modern mozaik denemelerinin henüz yetersiz olduğu görülmüştür. Mozaik sanatının gelişmesi için çeşitli dersler, atölyeler, kamusal alanlarda uygulanacak çağdaş örnekler ile bu değerli sanatın kaybolmaması adına girişimler yapılması gerektiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mozaik, İstanbul, Ememem, flacking, kaldırım sanatı.

Abstract

French artist Ememem is an anonymous artist who started producing his artworks in the city of Lyon in 2016. The unknown street artist brought a contemporary perspective to the art of mosaic by decorating or patching the sidewalks with mosaic art. The term 'flacking', which he developed to express the combination of various fields such as upcycling, street art, mosaic art, is becoming increasingly common and attracting the attention of local municipalities. The aim of this study is to discuss the art of flacking, which is a face of mosaic art, which is a very old branch of art, derived from current terms. In terms of scope, examples from Istanbul will be tried to be found and compared with foreign examples. French artist Ememem is an anonymous artist who started producing his artworks in the city of Lyon in 2016. The unknown street artist brought a contemporary perspective to the art of mosaic by decorating or patching the sidewalks with mosaic art. The term 'flacking', which he developed to express the combination of various fields such as upcycling, street art, mosaic art, is becoming increasingly common and attracting the attention of local municipalities. The aim of this study is to discuss the art of flacking, which is a face of mosaic art, which is a very old branch of art, derived from current terms. Examples from around the world show how mosaic art can be transformed into impressive and meaningful projects in public spaces. However, it has been seen that modern mosaic trials are still insufficient in our country. It has been determined that for the development of mosaic art, various courses, workshops, contemporary examples to be applied in public spaces and initiatives should be made in order not to lose this valuable art.

Keywords: Mosaic, İstanbul, Ememem, flacking, pavement art.

* A. Gülçin Ural, Fenerbahçe Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı, Atasehir İstanbul, Türkiye. <https://orcid.org/0000-0002-9763-8128>. E-posta: gulcin.ural@fbu.edu.tr; gulcinn.ural@gmail.com

1. Giriş

Mozaik sanatı, tarih boyunca birçok kültürde kullanılan ve estetik açıdan değerliliği kabul görmüş bir sanattır. “Mozaik sanatının tarihi, Sümerler, Mısırlılar ve Minos-Miken bölgesi insanları gibi en eski uygarlıkların bu tekniği binalarını, lahitlerini süslemek için kullanmalarıyla başlar” (Martinelli 2024: sny.). Mozaik eserlerinde bulunan renk ve doku zenginliği, farklı renklerde taşlar, camlar, seramikler ve diğer malzemelerin bir araya gelmiş olması, malzemelerin farklı doku ve yüzeylerinin esere derinlik katması, detaylı ve özenli bir işçiliğin gerekliliği mozaik sanatını çekici kılmaktadır. Mozaik sanatı küçük parçalarla incelikli bir çalışma yapılmasını gerektirir. Bu küçük parçalar, detaylı ve titiz bir işçilik ile bir araya getirilir ve detaylar eserin güzelliğini artırır. “Mozaik, antik çağdan bu yana uygulanmakta olan süsleme amaçlı dekorasyon tekniği değil, insanın kendini ifade şekillerini çeşitlendirip, geliştirebildiği zamanlarda ve ortamlarda görülen, içerisinde güçlü bir varoluş mücadelesi barındıran, taşlarla hikaye anlatma sanatıdır” (Dinç 2014: 89). Mozaiklerde kullanılabilecek çok sayıda malzeme vardır. Taş, cam, btb, ayna, seramik, deniz kabukları, deniz taşları ve diğer malzemeler farklı estetik görsel etkiler yaratır. Mozaiklerin oluşturulması sürecinde, her bir parça özenle yerleştirilir ve tasarıma katkıda bulunur. Bu dikkatli yerleştirme, estetik bir bütünlük sağlar. Bu noktada yerleştirme tamamen sanatçının kompozisyonuna bağlıdır. Eserler çeşitli desenler, geometrik şekiller ve organik formlar kullanılarak tasarlanabilir. Bu desenler, estetik açıdan zengin ve ilgi çekici sonuçlar verir. Antik yapılarda karşılaşılan mozaikler, genelde tarihî ve kültürel temalar içerir. Sembolizm ve anlamsal motifler ile çeşitli mesajlar verilerek, eserlerin güzelliği ve derinliği artırılmıştır. Geleneksel mozaik sanatının modern yorumlarında ise çağdaş estetik anlayışıyla birleşerek ortaya çıkarılan mozaik kompozisyonları görülmektedir.

Türkiye’de bu çağdaş dile örnek olarak Bedri Rahmi Eyüboğlu’nun çalışmaları gösterilebilir. “O döneme kadar mozaik, arkeoloji çerçevesinden dışarı çıkamayan bir resim diliyken Bedri Rahmi mozaik sanatının ilk çağdaş örneklerini verdi. Böylelikle Bedri Rahmi 1950-70 döneminde mozaik kullanarak plastik sanatları mimariye taşıyan ilk sanatçı oldu” (Vurnal İkizgül 2021: sny.). Bedri Rahmi Eyüboğlu’nun ardından, yine 1960’lı yıllardan itibaren Eyüboğlu’nun öğrencileri çağdaş mozaik sanatına katkıda bulunmuşlardır. “1960’lı yıllarda Bedri Rahmi Eyüboğlu, Plastik Sanatı mozaik üzerinden mimariye aktarmış, öncü olmuştur. 1990’lı yıllarda Hülya Vurnal İkizgül mozaik sanatını mimariden çıkarıp günümüz sanatına taşımıştır” (Vurnal İkizgül 2018: 354). Türk sanatında çok önemli bir yere sahip olan bu sanatçılar, arkalarından gelen pek çok sanatçıya yol açmış ve alanlarında öncü olmuşlardır. “Mimariden ayrı düşünülmeyen mozaik sanatını, çağdaş bir dil ve yeni tekniklerle sanat galerilerine bağımsız bir sanat olarak taşıdım. Günümüz sanatında hak ettiği yerini almasını istedim. O dönemler ilk olan bu düşüncüyü kabul ettirmem zor olsa da artık günümüzde dünyada mozaik sanatı, kendini sürekli deneyimlediği, yenilediği bir yeredir.” (Vurnal İkizgül 2021: s.n.y).

Çağdaş yorumlarda cam ve metalin kullanım sıklığı, ışık ve yansıma oyunları ile eserin görsel çekiciliğinin artırılması da söz konusu olmaktadır. Özellikle ışık kullanımı farklı açılardan nasıl yansıdığına bağlı olarak değişen renk ve parlaklık efektleri yaratmaktadır. Hem teknik beceri hem de sanatsal ifade açısından derin anlamlar taşımakta olan mozaik sanatı, sanatsal geleneğin sürekliliği açısından da önemli bir noktada durmaktadır. Tarih boyunca birçok sanat akımının etkisi altında kalmış olan mozaik sanatı, sanatsal süreklilik ve çeşitlilik anlamında

kendi içinde çeşitli estetik değerlerin izini taşır.

Antik Dönem, Bizans Dönemi, İslam Sanatı, Rönesans, Modern Dönem ve daha farklı coğrafya ve dönemlerde mozaik sanatı ile karşılaşmaktadır. Antik Yunan ve Roma’da çeşitli yapılarda özellikle Roma villalarının zeminlerinde ve duvarlarında kullanıldığı görülmektedir. Bizans İmparatorluğu Dönemi’nde zirveye ulaşan mozaik sanatı kiliselerin ve bazilikaların iç mekânlarını süsleyen mozaikler, dini temalar ile görülmektedir. İslam sanatında ise genellikle geometrik desenler ve bitkisel motifler ile cami ve saray süslemelerinde karşılaşılan mozaik sanatı, Rönesans Dönemi’nde tekrar canlanarak modern dönem sanatçıları tarafından farklı malzemeler ve tekniklerle yeniden yorumlanmıştır. “Teknikler önemlidir çünkü bir mozaığın yapıldığı sürecin elle tutulur kalıntılarıdır ve dolayısıyla üretimde yer alan zanaatkarlara erişim sağlarlar. Mükemmel bir örnek, Ürdün’deki Deir Ain Abata’da yapılan çalışmadır. Agios Lot bazilikasının nef mozaığının harç yatağında, yapımında yer alan bir veya birden fazla kişiye ait ayak izleri bulunmuş olmasıdır” (Wootton 2013: 121).

Türkiye’deki mozaik sanatı ise özellikle Roma ve Bizans Dönemlerinde büyük bir gelişim göstermiştir. Bu dönemlerde mozaikler genellikle zeminlerde ve duvarlarda dekoratif amaçlarla kullanılmıştır. Gaziantep’te bulunan Zeugma antik kenti, Roma Dönemi’ne ait etkileyici mozaikleriyle ünlüdür. Buradaki mozaikler, mitolojik sahneler, günlük yaşam ve doğa betimlemeleri ile dikkat çekmektedir. Çingene Kızı Mozaığı müzenin en ünlü eserlerinden biridir. İstanbul’daki Aya Sofya, Bizans Dönemi’ne ait muhteşem mozaik örneklerine ev sahipliği yapmaktadır. Bu mozaikler, dini temalar ve figüratif sahnelerle ünlüdür. İstanbul’daki Kariye Müzesi (Chora Kilisesi), Bizans Dönemi mozaik ve freskleri ile tanınmaktadır. Mozaikler, İncil’den sahneler ve Hristiyan ikonografisi ile süslenmiştir. Bizans İmparatorluğu’nun Büyük Sarayı’ndan kalan mozaiklerin sergilendiği Büyük Saray Mozaikleri Müzesi’nde bulunan mozaik eserler doğa ve günlük yaşam sahneleri ile dikkat çekmektedir. Hatay Arkeoloji Müzesi’nde bulunan Roma ve Bizans Dönemlerine ait geniş mozaik koleksiyonunda, mitolojik ve günlük yaşam sahnelerinin betimlendiği görülmektedir. İslam sanatında mozaikler, genellikle geometrik desenler ve bitkisel motiflerle süslenmiştir. Özellikle cami ve medreselerde bu tür süslemeler görülmektedir. Antik çağlardan günümüze kadar uzanan bu sanat, arkeolojik önemiyle tarihte yerini almıştır.

Türkiye’de günümüzde de tarihi mozaik eserlerin korunması ve restorasyonu konusunda önemli çalışmalar yürütülmektedir. “Mozaiklerin yerlerinden kaldırılarak taşınması, restorasyonu ve sergilenmesi, uzun yıllardan bu yana ülkemiz müzelerinin birçoğunda yapılagelmektedir” (Küçük 2009: 60). Geleneksel mozaik eserlerin restorasyonunu yapmakta olan mozaik ustaları bulunsa da özgün ve çağdaş üretimleri yaratacak mozaik sanatçıları günümüzde nispeten daha az yaygındır. Modern inşaat teknikleri ve malzemeleri, mimari de kullanılan mozaiklerin yerine daha hızlı ve ekonomik çözümler sunar. Prefabrik yapı elemanları, seramik karolar ve diğer endüstriyel ürünler, mozaik sanatına olan talebi azaltmıştır. Mozaik yapımı, zaman ve emek açısından yoğun bir süreçtir. Modern inşaat malzemeleri ve yöntemleri genellikle daha ucuz ve hızlıdır, bu da mozaik sanatının tercih edilme oranını düşürmüştür. Bununla birlikte mozaik sanatı, uzun süreli eğitim ve deneyim gerektiren bir süreçte icra edilmektedir.

Modern eğitim sistemlerinde mozaik sanatı gibi sanatlara yeterince yer verilmemesi, bu sanatın yeni nesillere aktarılmasını engellemektedir. Ayrıca modern ve çağdaş sanat akımları, estetik anlayışını değiştirmiştir. Mozaik

sanatı, bazı çevrelerce nostaljik veya eski moda olarak algılanabilmektedir. Küreselleşme ve modernleşme süreçleri, geleneksel kültürel unsurların yerini daha evrensel ve modern unsurlara bırakmasına yol açmıştır.

Mozaik projeleri genellikle büyük maliyetler gerektirmekte ve bu tür projeler için yeterli finansman ve destek bulunmayabilmektedir. Modern yaşamın hızlı temposu ve ticari talepler nedeniyle daha hızlı ve pratik çözümler gerekmekte, mozaik gibi uzun süreli projeler kimi zaman bu taleplere cevap verememektedir.

Çağdaş mozaik sanatı ise geleneksel mozaik tekniklerini ve malzemelerini modern estetik anlayışlarla birleştirerek yeni ve yenilikçi eserler ortaya koyan bir sanat formudur. Bu sanat dalı, klasik mozaiklerin tarihi ve kültürel mirasını korurken, aynı zamanda çağdaş sanatın dinamik ve çeşitli yaklaşımlarını da bünyesinde barındırır. Geleneksel malzemelerden çeşitli renklerde taşlar, seramik parçaları, cam ve mermer gibi malzemelerin tercih edildiği görülürken; aynı zamanda modern malzemelerden plastik, metal, ahşap ve hatta geri dönüştürülmüş malzemelerin, modern mozaik sanatında sıklıkla kullanıldığı örnekler ile karşılaşılmalıdır. Teknik olarak ise mozaik parçalarının doğrudan yüzeye yerleştirildiği ‘doğrudan uygulama’; mozaik parçalarının önce kağıt, file veya bez üzerine yapıştırılıp sonra yüzeye aktarılması ile yapılan ‘dolaylı uygulama’ ya da küçük mozaik parçaları kullanarak detaylı ve hassas tasarımlar oluşturulan ‘küçük parçalı mozaik uygulamaları’ görülmektedir. Eser kompozisyonlarında insan ve hayvan figürleri, manzara ve doğa temaları işlendiği gibi; renk, doku ve şekil kombinasyonlarıyla soyut kompozisyonlar ya da toplumsal, politik veya kişisel temaları işleyen çalışmalar mevcuttur. Sergi alanlarının ise çoğunlukla, sanat galerileri ve müzeler, iç mekân tasarımı ve kamusal alanlar olduğu görülmektedir.

“Mozaiklerin bir atölyede imalatı bugün en çok kullanılan usuldür. Bu şekilde çok küçük boyutlardaki taşlar ile en zor motifler işlenmekte ve döşeneceği yere daha sonra nakledilmektedir. Bu teknik ‘endirekt teknik’ olarak adlandırılır. Çünkü burada mozaikler geçici olarak bir mukavva, sunta, karton veya file üzerine yerleştirilir. Kalıcı olarak döşeneceği yere sonradan taşınarak montajı yapılır. Bu nedenle bu yöntem değişik şekillerde uygulanabilir. Diğer bir teknik ise ‘direkt teknik’ olup mozaik uygulanacak kalıcı yüzeye tatbik edilen renklendirilmiş çimentonun üzerine mozaik taşların monte edilmesidir. Bu esnada taşların belirli yönlerde belirli eğimlerle yerleştirilmesi reflektif özelliğini belirginleştirir” (Ekincioglu vd. 2018: 86).

Bu çalışmanın konusunu oluşturan sanatçı Ememem ise flacking ismiyle mozaik sanatına çağdaş bir bakış açısı katmıştır. Mozaik sanatının devamlılığı için güncel projelerin uygulanması ve üzerine düşünülmesi önemli bir husustur. Bu sebeple sanatçının işleri değerli görülmüş ve bu çalışmaya aktarılmıştır. Aynı zamanda sanatçının çalışmalarından esinlenerek İstanbul Kadıköy ve Maltepe’de benzer çalışmalar yapıldığı görülmüştür. Bu çalışmalar ile Ememem’e ait eserleri karşılaştırmak ve mozaik sanatı için yeni bir terim olabilecek olan flacking kavramını literatüre aktarmak amacıyla bu çalışma yapılmıştır.

Türkçe terminolojiye henüz geçmemiş olan bu mozaik türü, çevirmeye çalışıldığında Ememem’in kullandığı gibi ‘flacking’ ya da sözlük tarafından düzeltilerek ‘flaking’ olarak karşılık bulmaktadır. Ememem’in kullandığı flacking versiyonu ‘çıldırma, tekrarlayan çarpma sesi, sert eleştiri’ olarak çevrilirken, flaking kelimesi ‘pul pul dökülme’ anlamına gelmekte ve boya, cilt veya malzeme yüzeylerinde kullanılabilmektedir. Ememem tarafından ise ‘boşluk doldurma’ olarak tariflenmektedir.

2. Yöntem

Mozaik sanatında kullanılan yöntemler, teknikler ve uygulandıkları alanlar farklılık göstermektedir. Mozaik sanatı için genellikle küçük taşlar, cam parçaları, btb, seramik, mermer, boncuk ve yarı değerli taşlar kullanılmaktadır. Modern mozaik sanatında ise plastik, metal ve diğer yenilikçi malzemeler de tercih edilebilir. Mozaiklerin yapımında kullanılan iki ana teknik ise şöyledir; doğrudan ve dolaylı teknik. Uygulama alanları olarak, kamusal alanlarda ve parklarda büyük mozaik duvar resimleri ve zemin süslemeleri görmek mümkündür. Çağdaş Mozaik eserleri, sanat galerilerinde, özel koleksiyonlarda, özel ve kamusal alanlarda görülebilir. İç mekân tasarımında banyo ve mutfak duvarları, zemin kaplamaları, mobilya ve aksesuarlarda mozaik sanatıyla karşılaşılmaktadır.

Ememem'in çalışmaları ise sanat galerilerinde ve kamusal alanlarda görülmekle birlikte bu çalışmanın konusu kamusal alanlarda yapmış olduğu uygulamalardır. Dolayısıyla sanatçının işlerine, röportajlarına ve flacking hakkında yazılan yazılara ulaşmak amacıyla nitel araştırma yöntemlerinden genel tarama modeli kullanılmıştır. Ardından Kadıköy ve Maltepe'de karşımıza çıkan ve flacking olarak adlandırılabilir türüne uygun çalışmalar araştırılmış, yine hem genel tarama modeli ile yapılan yorumlar ve açıklamalar taranmış hem de yerinde görerek inceleme yapılmıştır.

Bu bulgulardan varılan sonuç hermönetik yöntem yani yorumlama yöntemi ile değerlendirilmiş, bir sonuca varılmış ve sonuç bölümünde öneriler getirilmiştir.

Bu araştırmanın doğası gereği Ememem takma adı ile bilinen sanatçının kaldırım çalışmaları incelenmiş; tekniği ve bakış açısı tespit edilmek istenmiştir. Kamusal alanda yapmış olduğu çalışmaların soyut çalışmalar olduğu, kaldırımlarda çökme, kırık ya da parça kopması gibi sebeplerle oluşan boşluğu mozaik sanatını kullanarak doğrudan uygulama tekniği ile tamamladığı görülmüştür. Kimi durumlarda ise artık parçaların kullanıldığı yani sanatta ileri dönüşüm bakış açısının da getirildiği ve bunun kamusal alanda yansıtıldığı görülmektedir.

İleri dönüşüm (upcycling), kullanılmayan veya artık malzemelerin veya ürünlerin daha yüksek bir değer ve işlevsellik kazandırılarak yeniden kullanılmasıdır. Bu kavram, artıkları azaltma ve kaynakları daha verimli kullanma amacını güder. İleri dönüşüm; mobilya ve ev eşyaları, tekstil, sanat ve dekorasyon gibi alanlarda artık malzemelerin değerlendirilmesini sağlayabilmektedir. Çevresel, ekonomik, toplumsal ve kültürel açıdan birçok fayda sağlar. Yaratıcılığı teşvik eder, kaynakları daha verimli kullanır ve artıkların çevre üzerindeki etkisini azaltır. İleri dönüşüm, çevre dostu ve yaratıcı bir yaklaşımı ifade etmekte, çeşitli alanlarda uygulanabilmektedir. Sanat ve tasarım alanında da yenilikçi ve yaratıcı çözümler sunmaktadır. Kullanılmış malzemelerle sanatsal eserler ve tasarımlar oluşturulabilmektedir. Mozaik sanatı ise bu durum için çok uygundur. Ememem de ileri dönüşüm bakış açısını eserlerine yansıtmış ve kaldırımlarda uygulamıştır.

3. Bulgular

3. 1. Ememem

Mozaik sanatının çağdaş döneminde önemli sanatçıların isimleri bilinmektedir. Örneğin İspanyol mimar ve sanatçı Gaudí, Barselona'daki Park Güell ve Sagrada Familia gibi eserlerinde mozaik sanatını özgün bir şekilde kullanmıştır. Amerikalı sanatçı Isaiah Zagar, Philadelphia'daki Magic Gardens gibi büyük ölçekli mozaik projeleriyle tanınır. Zagar, geri dönüştürülmüş malzemeler ve çeşitli objeler kullanarak detaylı ve renkli mozaik eserler yaratır. Fransız

sanatçı Marc Chagall, mozaik sanatıyla yaptığı çalışmalarda duygusal ve renkli kompozisyonlar oluşturmuştur.

Antoni Gaudí'nin tasarımı olan Park Güell, renkli seramik mozaikleriyle ünlüdür. Parkın içindeki oturma bankları, duvarlar ve süs havuzları, mozaik sanatının en güzel örneklerinden biridir (Res. 1). “19. yüzyılda, Avrupa’da mozaik sanatı yeniden canlandı, seri üretimle elde edilen mozaik malzeme ile binalar bezendi. Art Nouveau akımı sırasında mozaik cam işi yeniden gözde oldu” (Kavrakoğlu 2014). Bu durumda Gaudí'nin çalışmalarının, mozaik sanatı da dahil olmak üzere çeşitli el sanatlarını mimaride kullanmasının önemli bir rolü bulunmaktadır. Bununla birlikte Gaudí'nin artık seramik ve cam parçalarını değerlendirerek gerek kamusal alanda gerek özel çalışmalarında yeni eserler ortaya çıkarması, geri dönüşüm açısından öncü bir bakış açısı yaratmıştır. Gaudí “20. yüzyıl Modernizminin birçok biçim ve tekniğini öngördü ve etkiledi. El sanatlarını seramikle bütünleştirdi, vitray, ferforje dövme ve marangozluk onun mimarisinin temel unsurlarıdır. Güell Pavilion’larında (1884–1887) ve ardından Parc Güell’de (1900–1914) artık seramik parçaları kullanan trencadís adlı yeni bir teknik de kullandı” (Akkaya 2021).

Resim 1

Park Güell, Antoni Gaudí,

<https://www.dha.com.tr/dunya/kaldirim-catlaklarini-mozaik-sanatiyla-onariyor-1873321> (Erişim tarihi: 13.08.2024).

Artık malzemelerin kullanımı ile ortaya çıkarılan yeni eserlerin çoğunda Gaudí etkileri gözükmemektedir. Ememem çalışmalarının da büyük oranda artık malzemeler ile üretilen eserler olduğunu düşünecek olursak, sanatçı üzerinde Antoni Gaudí'nin etkilerinin görüldüğü söylenebilmektedir. Her iki sanatçı da artık malzemeleri kullanarak eserler yaratmakta hem geri dönüşümü desteklemekte hem de atıklardan ne gibi güzellikler yapılabileceğini kanıtlamaktadır. Trencadis mozaik tekniği her iki sanatçı arasında benzer görülebilecek bir uygulama tekniğidir. Trencadis tekniği; Gaudí ile birlikte anılan ve başka amaçla üretilmiş artık parçaların (sırlı çini vb.) çoğunlukla çimento yapıştırıcısı ile yüzeye yerleştirildiği, çeşitli geometrik ya da organik formların birleşimlerini oluşturan bir tekniktir. Aynı teknik kimi zaman çimento yapıştırıcısı kullanılarak kimi zaman ise doğal yapıştırıcı özelliği ile ham petrol maddesi olan “Bitüm” bağlayıcısı kullanılarak Ememem’in eserlerinde de görülmektedir.

Bir başka benzer konu renk seçimleridir. Ememem kentin kusurlarını mozaik sanatı ile güzelleştirmekte, Gaudi'nin de yaptığı gibi renkleri ustalıkla birleştirmektedir. Gaudi, yapı cephelerinde alışık olunan soluk renkleri mozaik sanatı ile kırarak rengarenk birleşimler yapmış ve tasarladığı yapıları mekânsal hafıza unsuruna dönüştürmüştür. Ememem'in de benzer bir yaklaşım ile çoğunlukla gri renklerle görmeye alışık olunan kaldırımları, zıt bir dokunuşla rengarenk hafıza unsurlarına dönüştürdüğü görülmektedir.

Bununla birlikte artık parçalar kullanan ya da kamusal alanda eserlerini üretmeyi seçen pek çok çağdaş mozaik sanatçısı bulunmaktadır. Örneğin New York'taki 86. Cadde metro istasyonu, Vik Muniz'in tasarladığı mozaik panellerle süslenmiştir. Bu eserler, şehrin günlük yaşamını ve kültürel çeşitliliğini yansıtan figüratif sahneler içerir.

Isaiah Zagar tarafından yapılan geniş mozaik kompleksi, duvarlar, zeminler ve çeşitli objeler üzerine uygulanmış mozaiklerden oluşur. Magic Gardens, geri dönüştürülmüş malzemeler ve parlak renklerle dikkat çeker (Res. 2).

Resim 2

Magic Gardens, Isaiah Zagar

<https://www.phillymagicgardens.org/about-philadelphias-magic-gardens/> (Erişim tarihi: 01.10.2024).

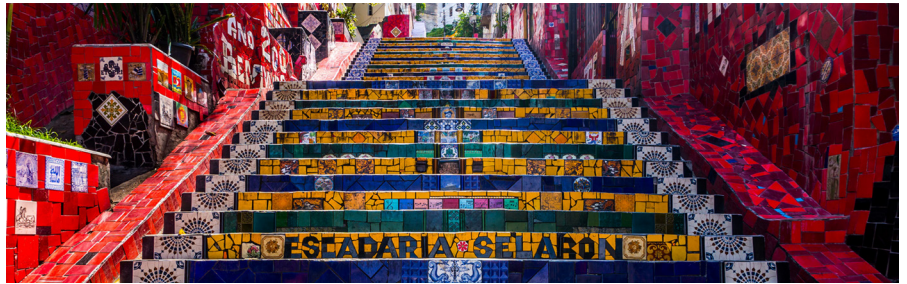

Şilili sanatçı Jorge Selarón tarafından yapılan Selarón Steps, farklı ülkelerden getirilmiş seramik parçalarıyla kaplanmış renkli bir merdivendir (Res. 3).

Resim 3

Selarón Steps, Jorge Selarón

<https://www.brezilyakultur.com/selaron-ve-merdiveni/> (Erişim tarihi: 01.10.2024).

Çalışmaya konu olan sanatçı Ememem de kamusal alanda çalışmaktadır. Kamusal alanda mozaik sanatı uygulamaları, şehirlerin estetik ve kültürel değerini zenginleştirir, toplulukları bir araya getirir ve kamusal alanları daha yaşanabilir hale getirir. “20. yüzyılın sonlarına doğru mozaik sanatının, sosyo - ekonomik ve teknolojik yenilikler paralelinde gelişmeye devam ettiği görülmektedir. Bu dönemin mozaik sanatının, günün her saati izleyiciye açık olan kamusal alanlarda varlık göstermesi dikkat çekmektedir” (Öztürk Bütow 2020: 694). Okulların, hastanelerin ve diğer kamusal yapıların dış

cephelerinde mozaik süslemeler, mozaik kaplı oturma alanları, yürüyüş yolları ve süs havuzları, ulaşım merkezlerinde büyük ölçekli mozaik paneller ve duvar resimleri örnek verilebilir. Ememem ise özellikle kaldırımdaki kullanım şekli ile dikkat çekmiştir.

Aberdeen, Barselona, Paris ve Torino gibi çeşitli Avrupa şehirlerinde kamusal alanlarda Ememem'in çalışmalarını görmek mümkündür (Res. 4). Aynı zamanda seramik sanatçısı olan Ememem, Lyon'da ara sokakta yaptığı bir çalışma ile ortaya çıkmış ve dünya çapında bilinir hale gelmiştir. Gerçek kimliği yaygınlaşmamış olan sanatçı sokak sanatına özellikle vurgu yapmaktadır.

Kaldırımlarda bulunan bozulmaları, çatlak ya da boşlukları mozaik ile doldurarak; mozaik zaten hep orada bulunuyormuş gibi bir hava yaratılmaktadır. "Ememem, memleketi Lyon'da 'kaldırım cerrahı' olarak biliniyor. Sanatçı, 'Herkesin Okuyabileceği Bir Şiir' olarak tanımladığı renkli mozaiklerle oyulmuş kaldırımları ve kırılmış cepheleri onarıyor" (Çevik 2021: sny.). Ağırlıklı olarak seramik parçaları olmak üzere, genellikle doğrudan teknik ile kaldırımlar bir bakıma onarılmakta ve kamusal alanın estetik değeri mozaik sanatı sayesinde yükseltilmektedir. "Ememem'in ilk mozaiği, 10 yıl öncesinde Lyon'da hasarlı bir sokakta bulunuyor. Seramikteki pratiğini dış mekânı canlandırmak için tercüme etmeye başlamıştı. 2016'dan beri Fransa'da sürekli olarak çukurları ve diğer boşlukları dolduruyor" (Çevik 2021: sny.).

Ememem "Diğer tekniklerle, diğer desteklerle benzer şeyler yapmıştım ve nihayet bu ortaya çıktığında, hayatımın geri kalanında yapmaya devam edeceğim bir şey bulduğumu biliyordum" diyor (Aktaran: Çevik 2021: sny.). Mozaik aşkını, sokak sanatına olan düşkünlüğünü bu sözler ile aktaran sanatçı, sokak sanatını alışlagelmişin dışında duvarlara değil zemine taşımakta ve çoğunlukla kaldırım ya da asfaltları seçmektedir (Res. 5-6). "Sanatçı tekniğini, doğrudan bir 'havuz' veya 'su birikintisi' olarak tercüme edilen Fransızca 'flaque' kelimesi üzerine bir oyun olan 'flacking' olarak tanımlıyor" (Çevik 2021: sny.). "Tarzını ve tekniğini resmileştirmek için Ememem, Fransızca "flaque" (su birikintisi) kelimesinden "flacking" terimini icat ediyor ve bugün bu yeni "boşluk tamir etme sanatı"nı belirtmek için "flacking"i yaygın olarak kullanıyor" (Küçük 2023: sny.).

Resim 4

Ememem örnek çalışma

<https://www.cumhuriyet.com.tr/galeri/kaldirim-catlaklarini-mozaik-sanatiyla-onariyor-1900705> (Erişim tarihi: 01.10.2024).

Resim 5-6

Ememem örnek çalışma

<https://www.cumhuriyet.com.tr/galeri/kaldirim-catlaklarini-mozaik-sanatiyla-onariyor-1900705> (Erişim tarihi: 01.10.2024).

Resim 7

Ememem örnek çalışma

<https://www.dha.com.tr/dunya/kaldirim-catlaklarini-mozaik-sanatiyla-onariyor-1873321> (Erişim tarihi: 13.08.2024).

Kaldırımlardaki boşluklar bazen fark edilir olmazken ya da bazen tam tersine çok bakımsız bir görüntü yaratırken, Ememem mozaik sanatına çağdaş bir bakış açısı getirerek bir bakıma dikkati tam da bu hasarlı noktaya çekmektedir (Res. 7). Sanki hep oradaymış ancak bir yandan da hiç oraya uygun değilmiş gibi duran flacking örnekleri, kamusal alanda uygulanarak sanata ücretsiz erişime de olanak sağlamaktadır. “Kamusal alanda sanat pratikleri; proje temelli yapıları ile kamusal alanın özgürleştirici ve paylaşımcı yapısı eşliğinde gelişerek yeni ifade olanaklarına kavuşmaktadır” (Çevik – Bingöl 2021: 148).

“Atölyede kaldırım sıvalarının replikalarını yapan Ememem’in çalışmaları galerilerde ve uluslararası çağdaş sanat fuarlarında sergileniyor. Eserleri Galerie Italienne ile Paris Sanat Fuarı’nda (Grand Palais éphémère, 2021), Urban Art Fair ile ErbK Galeri’de (Paris, 2020), Lyon’da kişisel sergilerinde (2020, 2019, 2018) ve “Cerarnic NOW!” de karma sergi (Paris, 2021), “Low Tech” Meyrin (Cenevre, 2021) ve “Nuart” (Stavanger, Norveç, 2018) diğer sanatçıların eserleriyle sergilendi” (Küçük 2023: sny.).

Aynı zamanda sanatçı bağımsız işlerinin yanı sıra kamusal iş birlikleri de yapmaktadır. Yerel yönetimlerle yapmış olduğu çeşitli çalışmalar mevcuttur. 2022 yılında Lyon kentindeki bisiklet yollarının tasarımına dokunuşlar gerçekleştirmiş, zemindeki çalışmalar ve bisiklet yollarının birleşiminden bütüncül bir akış yaratılması beklenmiştir. “Farklı belediyeler de bu bölgede Ememem’in çalışmalarının bir ağı dönüştürülmesini, kendi şehirlerinde sosyo-kültürel sorunlara ve uyum sorunlarına bir çözüm olarak görülüyor” (Küçük 2023: sny.). Benzer bir çalışma yine yerel yönetim anlaşması ile Barcelona’da uygulanmıştır. 2019 yılında bağımsızlık protestoları yapıldığı esnada oluşan hasarların onarımından yola çıkılarak Ememem ile anlaşılmış ve olayın izlerini örtbas etmek yerine sanatçının eserleri ile toplumsal bellekte kalıcı olması istenmiştir. Son olarak sanatçı 2025 yılında, Ankara, Çankaya Belediyesi ile yaptığı anlaşma sonucu ülkemize gelmiştir. Kaldırımlarda yapmış olduğu mozaik çalışmaları ile hasarlı alanlarda mozaik sanatını icra etmiştir. Sanatçının çalışmalarını yaptığı lokasyonlar aşağıdaki gibidir.

- “1 - Yazanlar sokak köşesi, Paris Caddesi kavşağı, merdivenler öncesi
- 2 - Kuğulu Park, çocuk bahçesi yanı, yaya geçit
- 3 - Kuğulu Park, taksi durağı – heykel arası kaldırım
- 4 - Tunalı Hilmi Caddesi, No:94 kaldırım
- 5 - Doğan Taşdelen Çağdaş Sanatlar Merkezi önü, J.F Kennedy No:4”

olarak tarifi lenmiştir (Institut Français de Turquie 2025) (Res. 8).

Resim 8

Ememem Ankara çalışmaları, 2025.

<https://www.ifturquie.org/etkinlik/kent-sanati-%C7%80-ememem-ankarada/> (Erişim tarihi: 21.07.2025).

Sanatçının çalışması için Ankara Fransız Enstitüsü'nde atölye kurulmuştur. Belirlenen alanların ölçüsünü alarak atölyede çukurların şablonunu çıkararak sanatçı, şablonların üzerine tasarımlarını yapmıştır. Fileler üzerine hazırlanan eserler, çukura yerleştirildikten sonra sanatçı derzleri atarak eserlerini tamamlamıştır. Eserler için seçtiği malzemelerin arasında kaydırmaz malzemelerin tercih edildiği ve böylece dolaşım esnasında yayaların kaymamasının sağlandığı bilinmektedir. Institut Français Ankara'daki atölyede Bu yöntem ile toplam beş eser meydana getirilmiştir (Haberola 2025) (Res. 9).

Resim 9
Ememem Ankara çalışmaları, 2025.

ArtDog İstanbul'un sanatçı ile yapmış olduğu röportajda Ankara deneyimi sorulmuştur ve Ememem üretim sürecini şu şekilde tariflemiştir:

“Ankara'yı eski bir duvarı okur gibi keşfettim: katman katman. Beni ilgilendiren, çatlakları, küçük ihmalleri, gizli yaraları. Bunlar üzerine yazabilirim. Yürüdüm, kaldırımları dinledim, bir süre kayboldum. Ve şehir bana izin verdiğinde, hikâyelerimi onunkilerin içine yerleştirdim. Flacking sessiz bir diyalogdur. Ankara'da 5 tane ürettim, hepsi birbirinden farklı ama kesin bir planı takip etmiyorum, büyük ölçüde ilham ve doğaçlamaya bırakıyorum.” (Dursun 2025). Sanatçının bu yaratım süreci eserlerinden de ifade olmakta, kimi zaman eserlerinin arasına küçük notlar da ilâştirilmektedir (Res. 10).

Mozaik sanatının bu çağdaş örneklerinden yola çıkarak benzer uygulamaların farklı uygulamacılar tarafından Türkiye'de yapılıp yapılmadığı araştırılmıştır. Kadıköy'de tamamıyla benzerinin, Maltepe'de ise benzer bir yaklaşımın düşünüldüğü görülmüş, çalışmada bu örnekler yerinde incelenerek karşılaştırma yapılmıştır.

Resim 10

Ememem Ankara çalışması notu, 2025.
<https://artdogistanbul.com/kaldirim-sairi-ememem-ankarada/>
 (Erişim tarihi: 07.08.2025).

3. 2. Kadıköy

Kadıköy, İstanbul'un Anadolu Yakası'nda yer alan; tarihi, kültürel ve sanatsal açıdan zengin bir ilçedir. Duvar resimleri, grafitiler ve açık hava heykelleri, ilçenin sokaklarını sanat galerisine çevirmektedir. Belediye ve yerel yönetimlerin desteklediği kamusal sanat projeleri, ilçenin estetik değerini artırmakta ve sanatı halka daha yakın hale getirmektedir. Bununla birlikte Kadıköy'de yıl boyunca çeşitli sanat ve kültür festivalleri yapılmakta ve bu etkinliklerde yerel ve uluslararası sanatçılar ve sanatseverler bir araya gelmektedir.

Tüm bunların ışığında yine sokak sanatına verilen değer ile belediye Ememem örneklerine benzer bir girişimde bulunmuş ve Kadıköy'ün tarihi merkezinin belli bölgelerine mozaik ile kaldırım yamaları yapmıştır. Fikir iyi olsa da sonuçlar eleştiri almış ve üzerinde biraz daha çalışılması gereken bir örnek olarak kalmıştır. Malzeme renk seçimleri bir yana işçilik sonucu eserler kaldırım ile bütünleşmemektedir. Pek çok mozaik sanatçısının çağdaş örnekler üzerine çalıştığı bu dönemde daha fazla sanatçının fikrinin alınması daha iyi sonuçların ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

Ememem eserleri incelendiğinde görülecektir ki, bu çağdaş mozaik denemesinin en etkili tarafı kaldırımdaki boşluğa sanki hep oradaymış gibi yerleşmiş olmasıdır. Ancak Kadıköy'deki örnekler kaldırımdaki boşluğa tam oturmamakta ayrıca bağlantı noktaları fazla belirgin gözükmemektedir (Res. 11-12). Bu haliyle işçilik açısından eğreti bir görüntü ortaya çıkmıştır.

Resim 11

Kadıköy kaldırım örnekleri.

Resim 12
Kadıköy kaldırım örnekleri.

Kadıköy'ün sanatsal bir ilçe olmasının arkasında tarihi zenginlik, kültürel çeşitlilik, sanat ve kültür mekanlarının bolluğu, sanatçı topluluklarının varlığı, eğitim kurumları, sokak sanatı, sanatsal etkinlikler, toplumsal bilinç ve kamusal sanat projeleri gibi birçok faktör bulunmaktadır. Güncel süreçte sokak sanatı zenginliğinin de artması ile birlikte bu unsurlar bir araya gelerek Kadıköy'ü İstanbul'un en canlı ve yaratıcı bölgelerinden biri haline getirmektedir. İş böyleyken kaldırım mozaikleri örneği açısından fikrin çok iyi niyetli ve örnek teşkil etmesinin yanında, daha özenli bir sonuç ortaya çıkarılabileceği de görülmektedir.

3.3. Maltepe

Maltepe ilçesi, İstanbul'un Anadolu Yakası'nda yer alan ve son yıllarda modernleşme sürecinde büyük ilerleme kaydeden bir ilçedir. Maltepe, geniş çaplı kentsel dönüşüm projeleriyle dikkat çekmekte, eski yapıların yenilenmesi ve modern binaların inşa edilmesi, ilçenin çehresini değiştirmektedir. Ayrıca yine kentsel dönüşüm sebebiyle ve ekonomik zorluklar sebebiyle Kadıköy'den Maltepe'ye kayan bir nüfus mevcuttur. Kamusal alanlar, parklar ve altyapı hizmetlerinde yapılan yenileme çalışmaları, Maltepe'yi daha modern ve yaşanabilir hale getirmiştir. Maltepe, modern kültürel merkezlere ve sanat galerilerine de ev sahipliği yapmaktadır. Bu mekânlar, kültürel ve sanatsal etkinliklere olanak sağlarken, ilçede düzenlenen sosyal etkinlikler, festivaller ve konserler, modern ve dinamik bir sosyal yaşam sunmaktadır. İlçede uygulanan modern atık yönetimi ve geri dönüşüm programları, çevre bilincini arttırmakta ve sürdürülebilir yaşamı teşvik etmektedir.

Kamusal alan düzenlemeleri ve sokak sanatı Kadıköy'de olduğu gibi Maltepe'de de görülmektedir. Özellikle giderek popüler hale gelen Beşçeşmeler bölgesi bu uygulamalara ev sahipliği yapmaktadır.

Beşçeşmeler meydanında hem zeminde hem de havuz kenarında yer alan mozaik örnekleri meydanın estetik ve sosyal değerini arttırmaktadır. Aynı zamanda mozaik sanatını sergilemektedir. Motif ve sembollerin tercih edildiği bu örneklerin 'Flacking' sanatıyla bir benzerliği olmayıp normal bir süsleme tarzı yer mozaığıdır. Çevreye kattığı estetik değer ile örnek teşkil etmektedir. Bu örneklerin büyük ihtimalle endirek teknik ile yapıldığı düşünülmektedir. Çok iyi bir işçiliğe sahip olduğu görülen mozaik örnekleri Kadıköy'e kıyasla daha başarılıdır (Res.13-14). Gözü rahatsız etmeyen birleşimler ve sapma yapmayan derzler uygulanmıştır. Hasarlı alanların tamiri mozaik sanatı ile yapılmış ve vizyoner bir bakış açısı sunulmuştur. Renk seçimleri daha uyumludur ve gözü rahatsız etmenin aksine keyif verecek şekilde yapılmıştır.

Resim 13
Maltepe kaldırım örnekleri.

Resim 14
Maltepe kaldırım örnekleri.

Ancak daha önce de belirtildiği gibi tam anlamıyla flacking karşılığı örnekler değildir. Türkiye'nin çeşitli yerlerinde gerek kamusal alan mozaik çalışmaları gerek artık malzemeler ile yapılan mozaik çalışmaları gerekse zemin mozaik çalışmaları mevcuttur. Fakat bunlar da flacking örnekleri değildir. Bu sebeple örnekler kısıtlı kalmıştır ve maalesef çalışmanın sınırlılığı olarak görülebilir. Zaten henüz yeni denilebilecek olan bu terimin yaygınlaşması kamunun sanatla birleşmesi açısından faydalı olacaktır. Türkiye'de bu ve benzeri örnekleri görmek ve gelişmesine katkı sunmak mozaik sanatı açısından mutlaka çok sevindiricidir. Kamusal alana taşınan sokak sanatı, sanat ve halk arasındaki mesafeyi kaldırmakta ve doğru yapıldığı takdirde gelecek nesiller için önemli bir yerde durmaktadır.

Sonuç ve Tartışma

Çağdaş mozaik sanatı, geleneksel teknikleri ve malzemeleri modern estetik anlayışlarla birleştirerek dinamik ve çeşitli eserler ortaya koyar. Hem kamusal alanlarda hem de özel mekânlarda estetik değer katan ve kültürel mirası yansıtan önemli bir ifade biçimidir. Türkiye'de ve dünya genelinde çağdaş mozaik sanatçıları, bu zengin ve çeşitli sanat formunu sürdürerek yeni nesillere aktarmaktadır. Kamusal alanlarda mozaik sanatının kullanımı, şehirlerin estetik çekiciliğini artırır. Renkli ve detaylı tasarımlar, şehir manzaralarına görsel bir zenginlik katar. Türkiye ve dünya genelindeki örnekler, mozaik sanatının kamusal alanda nasıl etkileyici ve anlamlı projelere dönüştürülebileceğini göstermektedir. Mozaik sanatı, doğru uygulandığında büyüleyici ve etkileyici eserler ortaya çıkarabilirken, bazı kötü uygulamalar estetikten ve işlevsellikten uzak sonuçlar doğurabilir. Kalitesiz seramik, taş veya cam kullanımı mozaiklerin dayanıklılığını ve estetik görünümünü olumsuz etkiler. Renk solması, çatlama ve aşınma gibi sorunlar ortaya çıkabilir. Yüzeyin yeterince temizlenmemesi

veya düzgün bir şekilde hazırlanmaması, yapıştırıcının düzgün tutunamamasına ve mozaiklerin zamanla ayrılmasına neden olabilir.

Mozaik uygulaması deneyim ve beceri gerektirir. Deneyimsiz veya yeterince eğitim almamış ustalar, düzgün olmayan desenler, eşit olmayan boşluklar ve uyumsuz renk kombinasyonları gibi hatalar yapabilir. Aceleyle ve özen göstermeden yapılan uygulamalar, mozaiklerin estetik değerini ve dayanıklılığını olumsuz etkiler.

Özetle pek çok sebepten kaynaklanabilecek olan olumsuz mozaik sanatı uygulamaları; malzeme seçimi, yüzey hazırlığı, işçilik, tasarım, yapıştırıcı ve derz kullanımı, bakım ve koruma eksiklikleri ile çevresel koşullar gibi birçok faktörden kaynaklanabilir. İyi bir mozaik uygulaması için deneyimli ustalarla çalışmak, kaliteli malzemeler kullanmak, doğru tasarım ve planlama yapmak ve düzenli bakım sağlamak önemlidir. Bu şekilde, mozaiklerin güzelliği ve işlevselliği uzun süre korunabilir. Bu bilincin gelişmesi ve yaygınlaştırılması için yani mozaik sanatının kaybolmasını önlemek ve bu sanatı yeniden canlandırmak için çeşitli adımlar atılabilir.

Okullarda ve sanat okullarında mozaik sanatı eğitimi verilmesi, genç nesillerin bu sanatı öğrenmesini ve sürdürmesini sağlayabilir. Devlet kurumları, yerel yönetimler ve kültürel kuruluşlar, mozaik projelerine finansal destek sağlayarak bu sanatın devamlılığını teşvik edebilir. Topluluk projeleri ve atölyeler düzenlenerek, yerel halkın mozaik sanatına katılımı arttırılabilir. Çağdaş sanatçılar, mozaik sanatını modern yorumlarla birleştirerek yenilikçi eserler yaratabilir. Bu, mozaik sanatının güncel ve ilgi çekici kalmasına yardımcı olabilir.

Bununla birlikte ileri dönüşüm de çevre bilincini artırır ve toplumu sürdürülebilir yaşam tarzlarına teşvik eder. Yerel ve geleneksel yöntemlerle ileri dönüşüm uygulamaları, kültürel mirası koruyabilir ve sürdürülebilir uygulamaları teşvik edebilir. Bu gibi adımların, mozaik sanatının kaybolmasını önlemeye ve bu zengin kültürel mirası gelecek nesillere aktarmaya yardımcı olabileceği düşünülmektedir.

Kaynaklar – Bibliography

- Akkaya 2021 M. Akkaya, Art Nouveau ve Antoni Gaudi, <https://melisarchitecture.medium.com/art-nouveau-ve-antoni-gaudi-fa010b6dc757> (Erişim tarihi: 01.10.2024).
- Çevik 2021 B. Çevik, “Sokak Sanatında Sürdürülebilir Onarımlar: Gerçek Bir Tamir Sanatçısı”, Gaia Dergi, (<https://gaiadergi.com/sokak-sanatini-bulmak-icin-hep-yukari-bakardik-simdi-asagi-bakma-zamani-gercek-bir-tamir-sanatcisi-ememem/>) (Erişim tarihi: 01.10.2024).
- Çevik – Bingöl 2021 N. Çevik – M. Bingöl, “Kamusal Alan Bağlamında Çağdaş Sanat Söylemleri”, İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi 7, 1, 147-161.
- Dinç 2024 G. Dinç, “Mozaik Denizi, Book Review – Kitap İncelemesi” JMR 7, 89-90.
- Dursun 2025 S. Dursun, “Kaldırım Şairi “Ememem” Ankara’da”, ArtDogİstanbul, <https://artdogistanbul.com/kaldirim-sairi-ememem-ankarada/> (Erişim tarihi: 07.08.2025).
- Ekincioglu vd. 2018 G. Ekincioglu - Z. Başbüyük - A.Gölbaş - İ. Kaydu Akbudak, “Anadolu’da Geçmişten Günümüze Doğaltaş Mozaik Sanatı ve Geleceğe Aktarılması”, Uluslararası Disiplinlerarası ve Kültürlerarası Sanat 3, 4, 81-91.
- Haberola 2025 Haberola, Fransız Sanatçı Ememem’den Ankara’ya Beşi Bir Yerde Gibi Armağan, <https://www.haberola.com.tr/fransiz-sanatci-emememden-ankaraya-besi-bir-yerde-gibi-armagan/> (Erişim tarihi: 07.08.2025).
- Institut Français de Turquie 2025 Kent Sanatı, Ememem Ankara’da, <https://www.ifturquie.org/etkinlik/kent-sanati-%C7%80-ememem-ankarada/> (Erişim tarihi: 21.07.2025).
- Kavrakoğlu 2014 F. Kavrakoğlu, Tarih Akışı İçinde Mozaik, Content is the King, <https://kavrakoglu.com/> (Erişim tarihi: 01.10.2024).
- Küçük 2023 A. Küçük, [Kaldırımında Boşluk Tamir Etme Sanatı: Flacking. Arkitera](#), (Erişim tarihi: 01.10.2024).
- Küçük 2009 C. Küçük, “Zeugma Antik Kenti’ne Ait Betonlu Mozaiklerin Restorasyonu”, Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi 3, 59-64.
- Martinelli 2024 O. G. Martinelli, Mozaik, Tarih, Teknikler ve Çağdaş Örnekler. Artmajeur, <https://www.artmajeur.com/tr/magazine/5-sanat-tarihi/mozaik-tarih-teknikler-ve-cagdas-ornekler/334756> (Erişim tarihi: 01.10.2024).
- Öztürk Bütow 2020 N. Öztürk Bütow, “Jan Vormann’ın Mozaik Sanatı”, Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi 26, 45, 691-701.
- Vurnal İkizgül 2018 H. Vurnal İkizgül, “The Modernization of Mosaic Art in Turkey”, JMR 11, 349-360.
- Vurnal İkizgül 2021 H. Vurnal İkizgül, “Mozaik Çağdaş Sanat Galerisine Taşıyan Sanatçı Vurnal İkizgül”, [Toki Emlak Konut E-dergi](#), (Erişim tarihi: 01.10.2024).
- Wootton 2013 W. Wootton, Ancient Mosaic Techniques and Modern Conservation: An Archaeologist’s Perspective, London.

